

شناسایی محتوای آموزش «ارزش‌ها»، «احکام» و «عقاید دینی» و چگونگی آموزش آن به فرزندان با تأکید بر سن قبل از تکلیف

راضیه حسینی^۱

سیده ام‌فروه نقوی^۲

چکیده

موضوع تربیت همواره در برهه‌های مختلف زندگی بشر و اعصار تاریخ مد نظر بوده و انسان‌ها نسبت به آن اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند. سیر تربیت، فراز و نشیب‌های فراوانی داشته که شاید بتوان این موضوع را خمیرمایه اصلی رشد و تعالی، و یا سقوط و انحطاط جوامع انسانی و تمدن بشری دانست. «تربیت» مفهوم عامی است که شامل حوزه‌های مختلفی همچون تربیت عقلانی، اعتقادی، اخلاقی و عبادی می‌باشد. یکی از مهم‌ترین ابعاد تربیت در دوره کودکی تربیت عبادی و اخلاقی است که شامل پرورش بعد معنوی کودک و ایجاد زمینه ارتباط با خداوند است، که بسیار مورد تأکید پیشوایان دینی می‌باشد. تربیت عبادی دنباله و مکمل تربیت اعتقادی است و تربیت اعتقادی بدون تربیت عبادی بار ارزشی ندارد، زیرا لازمه شناخت یک دین، عمل به آموزه‌های آن است. بنابراین تحقیق حاضر با روش توصیفی، تحلیلی به این مسئله پرداخته که آموزه‌های دینی چگونه و با چه روش‌هایی باید به کودکان در سنین قبل از تکلیف آموزش داده شود تا کودک آمادگی لازم برای انجام یک مجموعه از اعمال عبادی و اخلاقی برای دوره‌های بعد (سن تکلیف) پیدا کند. در آخر، با بیان محتوای تربیت دینی می‌توان نتیجه گرفت که بهترین و مناسب‌ترین زمان اثرگذاری در عقل و اندیشه و روح و روان انسان، همان دوران کودکی است. بنابراین اگر بذر هویت دینی و ارزشی از همان کودکی کاشته شود، با گذر زمان کودک شاخ و برگ و میوه می‌دهد و ریشه‌هایش استوار می‌گردد.

واژگان کلیدی: تربیت، فرزندان، آموزش دینی، ارزش‌های دینی.

۱. دانش‌پژوه کارشناسی علوم تربیتی، جامعه المصطفی العالمیه خراسان.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی مشهد / Farvanaqvi1994@gmail.com

مقدمه

مکتب مقدس اسلام منطبق بر عالی‌ترین موازین شکوفایی فطرت آدمی است و رمز جاودانگی اسلام و تربیت اسلامی نیز از همین جا نشئت می‌گیرد. بدیهی است که در پرتو چنین تربیتی وصول به عالی‌ترین مراتب کمال و تعالی برای انسان امکان پذیر خواهد بود. بنابراین شریعت اسلام به امر مهم تربیت توجه نموده و اگرچه بر لزوم تربیت در برهه‌های مختلف زندگی انسان تأکید دارد، ولی اهمیت آن را در دوران کودکی، بلکه قبل از تولد بیشتر دانسته است. بر اساس این آموزه‌ها، آنچه در این دوران به کودک آموزش داده شود، بسیار سریع‌تر و عمیق‌تر از دوره‌های دیگر زندگی انسان است. در مراحل بعدی زندگی و با گذشت زمان تربیت دشوارتر می‌شود و مانند دوران کودکی نیست، چون انسان با گذشت زمان، عادت‌هایی را برای خود کسب نموده و یک‌سری از آموزش‌ها و تأثیرها را می‌پذیرد که تغییر دادن آن‌ها برای فرد مشکل است. بنابراین باید گفت که تربیت در این دوره با انسان و آینده‌اش گره خورده و ساختار شخصیت و رفتار آدمی در این دوران شکل می‌گیرد.

تربیت مفهوم عامی است که شامل حوزه‌های مختلفی همچون تربیت عقلانی، سیاسی، اجتماعی، عاطفی، اعتقادی، اخلاقی و عبادی می‌باشد و یکی از مهم‌ترین ابعاد تربیت در دوره کودکی، «تربیت عبادی و اخلاقی» است که شامل پرورش بعد معنوی کودک و ایجاد زمینه ارتباط با خداوند است، که بسیار مورد تأکید پیشوایان دینی می‌باشد.

این تحقیق سعی بر آن دارد که با شناسایی محتوای آموزش ارزش‌ها و احکام و عقاید دینی به کودکان و چگونگی آموزش آن به فرزندان با تأکید بر سن قبل از تکلیف به دنبال روش‌هایی در جهت ارائه صحیح مفاهیم عبادی و اخلاقی به کودکان گردد.

پژوهش حاضر با روش توصیفی، تحلیلی به بررسی شناسایی محتوای آموزشی ارزش‌ها، احکام و عقاید دینی و چگونگی آموزش آن به فرزندان با تأکید بر سن قبل از تکلیف پرداخته و چنین نتیجه می‌گیرد که دوران کودکی که در واقع همان سنین قبل از تکلیف است بهترین و مناسب‌ترین زمان اثر گذاری در عقل و اندیشه و روح

و روان کودک است. کودک از همان ابتدا بسیاری از امور معنوی و ارزشی را با مشاهده مستقیم از رفتار والدین و اطرافیان‌شان فرا می‌گیرد. بدین جهت والدین وظیفه دارند که قبل از اینکه کودکان به سن بلوغ برسند آن‌ها را با روش‌های مختلف تربیتی با مسائل دینی و معنوی و ارزشی و اخلاقی آشنا سازند و زمینه را برای ملکه شدن آن اعمال و ارزش‌ها در بزرگسالی فراهم آورند. بنابراین نوشتار حاضر پاسخگوی سؤال ذیل خواهد بود:

با چه روش‌هایی می‌توان ارزش‌ها را به کودکان قبل از سن تکلیف، آموزش داد؟ به دلیل اهمیت موضوع محتوای آموزش ارزش‌ها، احکام و عقاید دینی و چگونگی آموزش آن به فرزندان، شماری از پژوهشگران در این موضوع دست به نگارش زده‌اند:

÷ :

۱. حسینی‌زاده، علی (۱۳۸۵)، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام، جلد چهارم، نگرشی بر آموزش با تأکید بر آموزش دینی.
۲. داوودی، محمد (۱۳۸۶)، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و ائمه علیهم‌السلام، تربیت دینی، زیر نظر علی‌رضا اعرافی.
۳. قطب، محمد (۱۳۸۸)، روش تربیتی اسلام و کاربرد عملی آن، ترجمه محمود ابراهیمی.
۴. بهشتی، احمد (۱۳۹۰)، اسلام و تربیت کودکان.

:

۱. مقدس‌پور، علی (۱۳۸۲)، «اصول و روش‌های آموزش مفاهیم دینی به کودکان دبستانی»، معرفت، شماره ۷۵.
۲. زهره کاشانی (۱۳۸۸)، «اصول تربیت دینی از منظر آیات و روایات»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، شماره ۲.

۳. یآوری، محمد جواد (۱۳۷۹)، «تعلیم و تربیت در سیره ائمه اطهار علیهم السلام»، معرفت شماره ۱۳۰.

:

۱. اصغری، فریبا (۱۳۹۸)، بررسی مفاهیم دینی در کتب داستانی مذهبی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، دانشکده رفاه گروه مطالعات فرهنگی.

۲. حیدر، رجا مصطفی (۱۴۰۰)، تربیت دینی کودک در فقه اهل بیت علیهم السلام (بررسی مبانی و روش‌ها)، جامعه المصطفی علیهم السلام العالمیه.

کتاب و مقالات زیادی در باب تربیت کودک نشر و به رشته تحریر در آمده، اما در مورد اصول و فنون و شیوه‌های آموزش عقاید، احکام و ارزش‌های دینی به کودکان در سنین قبل از تکلیف صورت گرفته تا کنون آثار بسیار کمی، ارائه شده است، بنابراین این خلأ در جوامع اسلامی که هدف از خلقت را سعادت بشری می‌دانند احساس می‌گردد.

۱. مفهوم شناسی

۱.۱. مفهوم آموزش

کلمه «آموزش» معادل واژه انگلیسی *instruction* یا *teaching* است که در انگلیسی به معنای آموزش، تعلیم و تدریس آمده است و آموزش در اصطلاح به چند معنا، تحریک و راهنمایی یادگیری، هنر کمک کردن به یادگیری در دیگری می‌باشد. فراهم آوردن شرایط و اوضاع و احوالی که یادگیری را برای دانش‌آموزان و دانشجویان در داخل و خارج مدرسه آسان می‌سازد.

در این سه تعریف، ویژگی عمده بودن و از پیش برنامه‌ریزی شدن برای آموزش لحاظ نشده است، ولی تعریف‌های دیگری نیز برای آموزش ارائه شده، که در آن‌ها این دو ویژگی لحاظ شده است. (حسینی‌زاده، ۱۳۹۵: ۲۳)

«روش» در اصلاح نیز معانی متفاوتی همچون راه منظم و سیستماتیک بررسی حقایق و مفاهیم، تعیین طریق انجام یک فعالیت یا امر (فرهنگ تعلیم و تربیت، ۱۳۳۵: ۴۹۷) راهی که به منظور دستیابی به حقیقت در علوم باید پیمود، دارد. (ساروخانی، ۱۳۸۰: ۴۴۶)

روش به سه چیز اطلاق می‌شود:

۱. مجموعه طرقی که انسان را به کشف مجهولات و حل مشکلات هدایت می‌کند؛

۲. مجموعه قواعدی که هنگام بررسی و پژوهش واقعیات باید به کار برد؛

۳. مجموعه ابزار یا فنونی که آدمی را در این سیر، از مجهولات به معلومات راهبری می‌نمایند (ساروخانی، ۱۳۸۰: ۸۱۲)

بنابراین با توجه به معانی اصطلاحی که در اینجا برای روش بیان شده، می‌توان روش را در تربیت دینی کودکان «راه به کارگیری قواعد، شیوه‌ها، فنون آموزشی برای رسیدن به اهداف آموزشی که همان تربیت دینی کودکان است بیان نمود».

در واقع، «روش» همان راه‌هایی است که با استفاده از آن‌ها در فرایند آموزش آموزه‌های دینی می‌توان بسیاری از مفاهیم دینی و اخلاقی را به کودکان آموخت.

۱. ۳. مفهوم تربیت دینی

در لغت نامه دهخدا، «تربیت» به معنای پروردن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن، آموختن و پروردن کودک تا هنگام بالغ شدن به کار رفته است. (دهخدا، ۱۳۳۴: ۵۵۰/۱۴) اما در اصطلاح تربیتی هر متفکری از زاویه دید خود و متناسب با هدف، روش و تلفیقی از این دو تعریف خاصی از تربیت را ارائه می‌کند.

داوودی در کتاب «تربیت دینی»، تربیت را چنین تعریف نموده است:

تربیت مجموعه اعمال یا تاثیرات عمدی و هدفدار یک انسان (مربی) به منظور اثرگذاری بر شناخت‌ها، اعتقادات، احساسات، عواطف و رفتارهای انسان یا

انسان‌های دیگر (متربی یا متریبان) بر اساس برنامه سنجیده است. (داوودی،

۱۳۸۰: ۲۲)

بنابراین با توجه به این مسئله که تربیت دینی کودکان از مهم‌ترین وظایف خانواده‌هاست و اهمیت بالای این موضوع، منظور ما از تربیت در اینجا ایجاد تغییرات مطلوب و تحولات ثمر بخش در محیط زندگی کودک به منظور ساختن او و شکفتن استعدادهايش در تمام مراحل رشد به ویژه رشد دینی و اخلاقی اوست.

۴.۱. مفهوم تربیت ارزشی

«ارزش» در لغت، اسم مصدر از ارزییدن، عمل ارزییدن، و به معنای برآزندی، شایستگی، قابلیت، استحقاق و اعتبار یک سند یا متاع است. (دهخدا، ۱۳۲۸:

۱۸۱۱)

در اصطلاح، «ارزش‌ها» همان اعتباراتی هستند که انسان‌ها به نوعی در مقام عمل به آن‌ها ملتزم و پایبند هستند. سلامت و سعادت جامعه در گرو تحقق انسانیت واقعی و انسانیت واقعی در گرو شناخت و عمل به ارزش‌های اصیل انسانی، به ویژه ارزش‌های دینی و اخلاقی است. در واقع ارزش‌ها یکی از زیر ساخت‌های مهم تربیت به شمار می‌آیند. (رهنمایی، ۱۳۸۸: ۲۷) ارزش‌ها موجب ایجاد انگیزه درونی در افراد برای انجام فعالیت‌ها، وظایف و در نتیجه ایجاد حرکت، تحول و دگرگونی در آن‌ها می‌شود. (مرادی، ۱۳۸۷: ۲۷)

«تربیت ارزشی» فرایند زمینه‌سازی و به کارگیری شیوه‌هایی جهت شکوفاسازی، تقویت و ایجاد صفات، رفتارها و آداب اخلاقی و اصلاح و از میان بردن صفات، رفتارها و آداب غیر اخلاقی در خود انسان یا دیگری است (امیری، ۱۴۰۰: ۸)

از آنجایی که آموزش ارزش‌ها در تربیت دینی کودکان بسیار پر اهمیت است، بنابراین می‌توان گفت بر این اساس، ارزش ملاک، معیار، الگو و ابزار سنجش اعمال، گفتار و کردار افراد است که جامعه یا گروه یا فرد براساس این ملاک‌ها و الگوها رفتار و کردار افراد را مورد قضاوت قرار می‌دهد. در تربیت دینی کودکان نیز می‌توان براساس همین ملاک و معیار سنجش، آن‌ها را در جهت تربیت اخلاقی

هدایت نمود و با آموزش ارزش‌ها به کودکان قبل از سنین تکلیف آن‌ها را برای حضور در خانواده و جامعه آماده نمود.

۲. رابطه تربیت دینی با تربیت ارزشی و اخلاقی

اخلاق و ارزش‌ها با «بایدها» و «نبایدها» سر و کار دارد. تربیت ارزشی و اخلاقی، فرایندی است که از طریق آن انسان با فضایل و رذایل اخلاقی آشنا می‌شود و راه‌های کسب فضایل و دوری جستن از رذایل را می‌آموزد و نوعی دلبستگی به فضایل و تنفر و انزجار از رذایل در وی پدید می‌آید، و در نهایت عمل به فضایل و دوری جستن از رذایل در وی نهادینه می‌گردد. بنابراین باید از همان ابتدا کودک را با ارزش‌های اخلاقی آشنا کرد و او را به این رفتارها عادت داد چرا که در دوران کودکی نهادینه شدن این‌گونه رفتارها بیشتر و بهتر امکان‌پذیر است. می‌توان گفت اخلاق و دین پیوند عمیقی با هم دارند اخلاق بخشی از دین است و جایگاه بندی دارد و نباید آن را از تربیت ارزشی جدا دانست، بلکه تربیت ارزشی در ضمن تربیت دینی است. هر فردی که به اخلاقیات معتقد و پایبند باشد، روان آماده تری برای پذیرش معارف معنوی دارد و کسی که در مرتبه‌ای از دین قرارداد، پایبندی قوی تری به هنجارهای اخلاقی دارد و به تقوا نزدیک‌تر است و جان خود را برای دریافت معرفت افاضی خداوند آماده‌تر ساخته است. (خانی، ۱۳۷۹: ۹۸) بنابراین، هدف از این نوع تربیت پرورش فضایل و زدودن رذائل است و چه بهتر که این آموزش‌ها در سنین کودکی صورت گیرد که از همان ابتدای شکل‌گیری شخصیت افراد در وجود آن‌ها نهادینه شده و کودکان که در نهایت، خود مریبان آینده هستند به آن پایبند گردند.

۳. روش‌های تربیت دینی و ارزشی

مقصود از روش‌های آموزش مفاهیم دینی به کودکان، فنون، شیوه‌ها و دستورالعمل‌های جزئی است که اهداف آموزش مفاهیم دینی را به ثمر می‌رساند و به آن‌ها عینیت می‌بخشد. در واقع، بخش کاربردی فرایند آموزش مفاهیم دینی، شیوه‌ها و روش‌های آن است. به عبارتی، مهم‌ترین و دشوارترین مرحله از فرایند آموزش، تعیین و تشخیص روش‌های آموزش مفاهیم دینی و استفاده و به کارگیری

از این رو والدین و مربیان می‌توانند با استفاده از این روش در پرتو مثال‌های ساده و ملموس آموزه‌های دینی و اخلاقی را در حد توان کودکان برای آنان آموزش دهند.

۳.۳. روش بازی (آموزش اولیه) با کودک

در سال‌های نخستین زندگی، کودک بیش از هر چیزی به توجه عاطفی والدین نیاز دارد. همچنین کودک در این دوره، زمان کمی را به آموزش‌های رسمی و معین می‌پردازد، بلکه غالب فعالیت‌های کودک مربوط به بازی و سرگرمی است. امام کاظم علیه السلام در این زمینه چنین می‌فرماید:

مستحب است که فرزند در کودکی به بازی و جست‌وخیز بپردازد تا در بزرگسالی حلیم باشد؛ سپس می‌فرماید: جز این کار سزاوار نیست. (مجلسی، ۱۳۷۰: ۵۷/۳۶۲)^۱

جابر بن عبدالله انصاری می‌گوید: به محضر رسول خدا صلی الله علیه و آله رسیدم درحالی که حسن و حسین علیهما السلام بر پشت آن حضرت سوار بودند و پیامبر صلی الله علیه و آله برای آن‌ها خم شده بود و می‌فرمود: چه خوب شتری است شتر شما و چه بارهای خوبی هستید شما. (مجلسی، همان: ۴۳/۲۸۵)^۲

بنابراین از بهترین و تاثیر پذیرترین روش‌ها در تربیت دینی و ارزشی در کودکان، روش بازی است که در آن والدین در خلال بازی‌های متنوع می‌توانند به کودکان بسیاری از مسائل دینی و ارزشی را آموزش دهند و کودکان نیز راحت‌تر و سریع‌تر پذیرای این نوع از تربیت هستند و به آن عمل می‌کنند. نکته مهم این است که تأکید به بازی کردن به معنای نفی آموزش و پرورش نیست، بلکه در این دوره، آموزش در خلال بازی هر چند جزئی و یا در محدوده‌ای متناسب با رشد عقلی و جسمی کودک صورت می‌پذیرد.

۱. عَرَامَةُ الْغُلَامِ فِي صَغُرِهِ لِيَكُونَ حَلِيمًا فِي كِبَرِهِ ثُمَّ قَالَ مَا يَنْبَغِي إِلَّا أَنْ يَكُونَ هَكَذَا وَ رُوِيَ أَنَّ أَحْمَسَ الصَّبِيَّانِ أَشَدَّهُمْ بُغْضًا لِلِكِتَابِ.
 ۲. نِعْمَ الْجَمَلُ جَمَلُكُمْمَا وَ نِعْمَ الْعَدْلَانِ أَتَمَّا.

0%wüä j ö ^ . ä j ü w % 0
L / K / B B - 0 : f E - Ü Ö ^ .
ä Ü Ä Ü

۴.۳. روش محبت و احسان

برای آموزش معارف دینی و ارزشی به فرزندان، والدین نخست باید توجه فرزند را به خود جلب کنند، به گونه‌ای که برای آن‌ها این اطمینان قلبی حاصل شود که اوامر، نواهی، پندها و موعظه‌های پدر و مادر از سرخیرخواهی است. از حضرت رسول اکرم ﷺ روایت شده است که فرمودند: «أَحِبُّوا الصَّبِيَانَ وَارْحَمُوهُمْ؛ فرزندان تان را دوست بدارید و با آن‌ها مهربانی کنید». (بروجردی: ۲۶ / ۸۶۰) البته آن حضرت ﷺ در سیره تربیتی خویش والدین را از زیاده‌روی در محبت و نوازش نهی می‌کند، زیرا معتقد است طفلی که از مهر و محبت پدر و مادر بهره‌بردار و از چشمه گوارای محبت سیراب شود، روحی شاد و روانی با نشاط دارد، بنابراین در باطن خود احساس مهر و محبت نمی‌کند و گرفتار عقده‌های درونی نیست، لذا در درون او گل‌های فضایل اخلاقی به آسانی شکفته می‌شود و اگر در زندگی با موانعی مواجه نگردد، بشری با فضیلت، انسان دوست و خدمتگزار خواهد شد. لذا محبت، احسان و نیکی زمینه را برای تأثیر پذیری کودکان از والدین آماده می‌کند، زیرا قلب انسان به هر چه علاقه مند باشد سایر اعضا و جوارح او نیز به آن علاقه مند می‌شود و علاقه مندی و پذیرش وی را در پی دارد و زمینه برای تربیت اخلاقی مساعد و آماده است.

۵.۳. آشنایی کودکان با آموزه‌های دینی و ارزشی

آشنایی متربی با آموزه‌های دینی و ارزشی و اخلاقی در رشد و تقویت بصیرت دینی و ارزشی آنها نقش قابل توجهی دارد و به همین سبب پیامبر ﷺ و اهل بیت  به آموزش معارف دینی و اخلاقی به کودکان خود اهتمام ویژه‌ای داشتند. آموزش آن‌ها به گونه‌ای بود که متربی یاد بگیرد چگونه آموزه‌های اخلاقی را به اوضاع و احوال گوناگون زندگی خود تطبیق دهد و بتواند بدون نیاز به مربی در شرایط گوناگون وظیفه اخلاقی خویش را بداند و طبق آن عمل کند. پیامبر اکرم ﷺ در این باره می‌فرمایند: «مَنْ سَرَّتَهُ حَسَنَةٌ وَ سَاءَتْهُ سَيِّئَةٌ فَهُوَ مُؤْمِنٌ». (مجلسی، ۱۴۰۴ق: ۷۳ / ۱۶۸)

۱. کسی که کار نیک، او را خشنود و کار بد او را ناخشنود سازد مؤمن است.

در این روایت منظور پیامبر ﷺ این است که خشنودی از کار نیک و ناخشنودی درونی از کار زشت و ناپسند نشانه ایمان واقعی مومن است. این معیار برای همه قابل استفاده است و هر کس با اندکی دقت و توجه به حالات خود می‌تواند تشخیص دهد تا چه اندازه به دستورهای اسلام از جمله دستورهای اخلاقی آن پایبند است.

تربیت اخلاقی زمانی بر پایه‌های محکم استوار خواهد بود که باورهای متناسب با آن در روح و جان متری ریشه دوانده باشد. در این صورت می‌توان امیدوار بود که درخت اخلاق روئیده نشده و بر این زمینه حاصل خیز به ثمر نشیند و صاحب آن از میوه‌های شیرین و فرح‌بخش آگاهی و بصیرت اخلاقی عواطف عالی اخلاقی و رفتارهای شایسته اخلاقی بهره مند گردد. بنابراین این می‌توان گفت که با بیان روش‌هایی در تربیت دینی و ارزشی کودکان در سنین کودکی و قبل از اینکه کودک به سن تکلیف برسد و تکالیفی بر عهده‌اش آید به والدین کمک نموده که از این روش‌ها در جهتی بهتر برای آموزش و تربیت دینی کودکان استفاده نمایند تا محتوای تربیت دینی و ارزشی با انتخاب یک روش صحیح اثرگذارتر باشد و تربیت مطلوب حاصل گردد.

۴. محتوای ارزش‌های دینی

پدران و مادران باید اخلاق نیکو را در فرزندانشان به ویژه در کودکان و از همان سنین کودکی بارور سازند و آنان را بر آن پروراندند و در هر لحظه معلم و الگوی نیکویی برای آنان باشند و در زندگی و عمل به آن‌ها پایبند بوده و آن را به نحو احسن و پسندیده انجام دهند تا ضمیر کودکان از همان ابتدا با ارزش‌ها و صفات پسندیده و نیکو انس گیرد و در آینده این ارزش‌ها به عنوان صفات اخلاقی ملکه وجودشان شده باشد، از جمله این ارزش‌ها که می‌توان به کودکان آموزش داد، رفتار نیک و شایسته است.

۴.۱. رفتار نیک و شایسته

والدین باید به کودکان خود تواضع، آرامش، حوصله و صبر را بیاموزند. همچنین باید با آن‌ها با ملایمت و خوش رفتاری برخورد کنند تا آن‌ها نیز الگو بگیرند. از

رسول اکرم ﷺ روایت شده که فرمودند: «خدا بیامرزد بنده‌ای را که فرزندش را به کارهای خوب وا می‌دارد و با او مهربان است و در صدد آموزش و پرورش اوست. (نوری، ۱۴۰۹ق: ۱۵/۱۶۹)^۱

امام صادق علیه السلام بیان نمودند: به راستی که بهترین ارثی که پدران برای پسرانشان می‌گذارند ادب است نه مال، زیرا مال از بین می‌رود، ولی ادب می‌ماند. (کلینی، ۱۳۸۴: ۱۵/۳۶۱)^۲

بنابراین از اوان کودکی به فرزندان‌تان بیاموزید که اعمال نیک و شایسته انجام دهند تا در عمق جانشان نفوذ کرده و در بزرگسالی از آن بهره بجویند.

۴.۲. عفت و پاکدامنی

پدر و مادران پاکدامن، فرزندان پاکدامن و با شرافت همچون خودشان را تربیت می‌کنند. باید به کودکان آموخت عفت، گوهر گرانبهایی است که باید در صدف نگهداری شود و دور از دسترس دزدان باشد تا روزی به دست صاحب اصلی خود برسد. به خصوص به کسانی که فرزند دختر دارند تأکید نموده که در تربیت آن‌ها نسبت به پسران باید دقت بیشتری صورت گیرد. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در این باره می‌فرمایند: «إِذَا بَلَغَتِ الْجَارِيَةُ سِتًّا سَنِينَ فَلَا يَقْبَلُهَا الْغُلَامُ وَالْغُلَامُ لَا يَقْبَلُهَا الْمَرْأَةُ إِذَا جَاوَزَ سَبْعَ سَنِينَ». (طبرسی، ۱۳۸۷: ۱۱۵)

بنابراین عفت و آموزش حیا و پاکدامنی باید از همان سنین کودکی و خردسالی آغاز گردد و کودک از همان دوران کودکی مسئله محرم و نامحرمی و حجاب و عفت را بیاموزد.

۴.۳. وفاداری

«وفاداری» یکی از ارزش‌های مهمی است که والدین باید همیشه به آن پایبند باشند و همچنین باید آن را به کودکان خود بیاموزند تا آن‌ها نسبت به عهد خود نسبت

۱ رَجِمَ اللَّهُ عَبْدًا عَانَ وَلَدَهُ عَلَى بَرِّهِ بِالْإِحْسَانِ إِلَيْهِ وَ التَّأَلُّفِ لَهُ وَ تَعْلِيمِهِ وَ تَأْدِيبِهِ.
 ۲ إِنْ خَيْرٌ مَا وَرَثَ الْآبَاءُ لِأَبْنَانِهِمُ الْأَدَبُ لَا الْمَالُ فَإِنَّ الْمَالَ يَذْهَبُ وَ الْأَدَبُ يَبْقَى.

به دیگران احساس مسئولیت کنند و به آن عمل نمایند. همچنین رسول خدا ﷺ فرمودند: إِذَا وَعَدَ أَحَدُكُمْ صَبِيَّهُ فَلْيُنْجِزْهُ». (نوری، ۱۴۰۹ق: ۲/۶۲۶)

وفاداری مکمل اعتماد دیگران به فرد است. همان‌گونه که کودکان به والدین با وفای خود اعتماد می‌کنند به کودکان بیاموزید که اگر می‌خواهند مورد اعتماد باشند باید به عهد خود وفا کنند.

۴.۴. روش احترام

هنگامی که والدین به کودکان خود به ویژه به کودکان احترام می‌گذارند، این عمل شایسته به کودکان می‌آموزد که با دیگران همان‌گونه رفتار کنند که دوست دارند با خودشان رفتار شود. کودک شما به دلیل آنکه احترام به دیگران را ارزشمند می‌داند، با دیگران با ملاحظه رفتار می‌کند. این ویژگی کودک شما را بر آن می‌دارد با دیگران همان‌گونه رفتار کند که دوست دارد با خودش رفتار شود. پیامبر بزرگوار ﷺ در این باره چنین می‌فرماید: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يَغْفَرْ لَكُمْ». (عاملی، ۱۳۶۷: ۲۱/۴۷۶)

کودکان در هر سنی که باشند برای خود شخصیت و احترام قائل‌اند؛ دوست دارند که به آن‌ها توجه شود و مورد احترام و تکریم قرار گیرند، از این رو سزاوار است که پدر و مادر به این گرایش فطری توجه کنند و روحیه کودکان را با عزت نفس و اعتماد به نفس تربیت و تحکیم کنند. (طبسی، ۱۳۸۷)

روح کودک همچون گل بسیار ظریف و حساس است و ممکن است با کوچک‌ترین حرکت نادرست پژمرده شود. بنابراین والدین باید در مسیر تربیت کودک خویش، شخصیت او را عظمت بخشند و با دمیدن حس خودیابی و خود باوری در وجودشان را جدا دهند.

۵. آموزش احکام و معارف دینی

تربیت دینی کودکان وظیفه‌ای بسیار خطیر و مهم است که در درجه نخست متوجه والدین است. اگر چه عوامل و نهادهای دیگر اجتماعی نیز در این مهم

و ارزش‌های یقینی با آگاهی‌های مستند و مستدل دینی باشد زندگی جهت دینی و الهی پیدا می‌کند. نکته مهم دیگری در این باب این است که آموزش معارف دینی و احکام عملی به کودک باید متناسب با ساخت و ظرفیت ذهنی کودکان باشد تا در جانشان ریشه بدواند. از این رو تعلیم مسائل دینی و احکام مذهبی به کودکان در روشنگری ذهن آنان و ایجاد علاقه به امور دینی و استواری در دین‌داری بسیار حائز اهمیت است.

یکی از مسائل مهم زندگی هر انسانی، احساس مسئولیت در قبال کودکان و اهتمام در ادب‌آموزی آنان به عنوان یک ارزش اخلاقی است، در این باره روایات زیادی از معصومین علیهم‌السلام نقل شده است. ایوب بن موسی از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم روایت می‌کند که: «أَنَّه قَالَ: مَا نَحَلَّ وَالِدٌ وَوَلَدًا نُحْلًا أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ». (متقی هندی، ۱۴۰۹ق: ۱۶ / ۴۵۶) حضرت علی علیه‌السلام نیز ضمن وصیت خود به فرزندش امام حسین علیه‌السلام می‌فرماید: «ادب بهترین میراث (پدر برای فرزند) است». (حرانی، ۱۳۶۹: ۸۵)^۱

روایات در مورد فرزندان بیان شده است و به طور صریح کودکان و دوران کودکی را مورد خطاب قرار نداده است، با این حال می‌توان به دلیل عمومیت این روایات از آن‌ها برای تربیت دینی و آموزش مفاهیم عبادی و اخلاقی در دوران کودکی و در واقع قبل سن تکلیف استفاده نمود. بنابراین به اهمیت تربیت تربیت عبادی، ارزشی در دوران کودکی که بهترین و مناسب‌ترین زمان برای آشنایی آن‌ها با اخلاق و آداب اسلامی است. از این رو می‌توان گفت آموزش احکام دینی به کودکان بر حسب اهمیت هر یک و میزان نیاز کودک به آن‌ها صورت می‌گیرد. در این میان آموزش احکامی چون وضو، نماز، روزه و همچنین آموزش قرآن از اولویت بالایی برخوردار است. معصومین علیهم‌السلام جدا از اینکه خود به آموزش این‌گونه احکام به کودکان‌شان می‌پرداختند، دیگران را نیز به آموزش احکام مورد نیاز کودکان‌شان سفارش

۱. وَالْأَدَبُ خَيْرٌ مِيرَاثٍ.

می‌کردند. در ذیل اشاره‌ای به نحوه آموزش برخی از احکام مهم به کودکان با توجه به مطالب فوق می‌کنیم.

۵. ۱. آموزش نماز

از آنجا که تربیت دینی کودکان وظیفه‌ای بسیار مهم است از وظایف اصلی پدر و مادر در قبال فرزندان شان و به طور اخص نسبت به کودکان شان آموزش نماز به آن‌هاست؛ اینکه آن‌ها را از همان دوران کودکی با اهمیت آن آشنا سازند و به او تعلیم دهند که نماز یاد خداست. در آموزش نماز به کودکان باید به توانایی و ظرفیت وجودی آن‌ها توجه نمود، چرا که سخت‌گیری زیاد و عدم توجه به توانایی آن‌ها در ادای این فریضه، باعث دل‌زدگی و کاهلی آن‌ها در انجام نماز می‌شود. در سیره معصومین علیهم‌السلام اهتمام زیادی به آموزش نماز به کودکان داده شده است. امام علی علیه‌السلام نیز به فرزند خود امام حسن علیه‌السلام چنین سفارش می‌کند: «أوصیک یا بُنی بالصَّلَاةِ عِنْدَ وَقْتِهَا؛ (مجلسی، ج ۷۲، ص ۴۵۸) در این روایت امام علی علیه‌السلام نه تنها به اهمیت نماز، بلکه به اول وقت بودن آن نیز توجه دارد و آن را مهم می‌داند.

یکی از اموری که باید در امر تربیت کودک بسیار با دقت صورت پذیرد، مسئله آموزش نماز به کودکان قبل از سن تکلیف است، چرا که نماز به عنوان یک فریضه الهی سبب می‌گردد کودکان با فراگیری آن در قبل از سن تکلیف برای ادای این تکلیف مهم در بزرگسالی آماده شوند و این عمل الهی را با میل و رغبت قلبی انجام دهند. از جمله راه‌کارهای آموزش نماز به کودکان قبل از سن تکلیف تشویق کودک به انجام این فریضه به صورت‌های مختلف مثل هدیه دادنِ دادن چیزی که کودک آن را دوست دارد، عدم اجبار قبل از انجام این فریضه می‌باشد.

۵. ۲. آموزش روزه

روزه یکی از عبادات مهم اسلامی است و در روایات، یکی ارکان پنجگانه اسلام شمرده شده است. کودکان هنگامی که به سن بلوغ رسیدند، مکلف هستند یک ماه روزه بگیرند، در صورتی که از پیش این عمل عبادی به کودکان آموزش داده نشود و آنان آمادگی لازم برای ادای این فریضه را کسب نکنند، نمی‌توان مطمئن بود که آنان

با رسیدن به سن بلوغ بتوانند به راحتی آن را انجام دهند . به همین دلیل ضروری است قبل از آنکه کودکان به سن تکلیف برسند این عمل به آنان آموزش داده شود تا آمادگی لازم برای انجام آن را کسب کنند. بنابراین آموزش روزه داری (صوم التآدین) دو مرحله دارد:

۱. مرحله اول؛ که از سن ۹ سالگی شروع می شود که در آن کودک را باید به هر اندازه که می تواند، امر به روزه گرفتن نمود. در واقع کودک در این مرحله با روزه گرفتن و روزه داری آشنا می شود و اجباری در کار نیست.

۲. مرحله دوم؛ از سن ۱۳ یا ۱۴ سالگی شروع می شود و به بلوغ ختم می شود و در آن کودک یا نوجوان را باید به گرفتن روزه کامل امر نمود و در صورت انجام ندادن، او را مؤاخذه نمود. در این مرحله علاوه بر توصیه و سفارش در امر روزه گرفتن، خواست جدی و الزام هم از جانب مربی وجود دارد.

از مجموع آنچه گفتیم می توان چنین نتیجه گرفت که سن آغاز آموزش روزه در پسران ۹ سالگی و در دختران حدود ۷ سالگی است، چرا که ما روایتی که صریحاً به بلوغ دختران اشاره کند نداریم، اما از آنجا که روایات زیادی دال بر قاعده کلی که در مورد پسران آمده است که هر گاه به نزدیک سنین بلوغ رسیدند باید آنان را به روزه داری امر کرد، می توان نتیجه گرفت این قاعده اختصاصی به پسران ندارد و شامل دختران هم می شود، بنابراین دختران از سن ۷ سالگی که نزدیک به سن بلوغ است باید به تمرین روزه داری پردازند. (داوودی، ۱۳۸۰: ۳۵)

fi fi

قرآن، هدایتگر جهانیان و تضمین کننده سعادت پیروان آن است؛ تلاوت قرآن کلید ارتباط با حق است و تدبر در آیات آن سبب بردباری دل ها و شکوفایی مغزهاست. قرآن به عنوان کتاب آسمانی اسلام و هدایتگر بشری از جایگاه والایی برخوردار است، زیرا مهم ترین معارف اسلام در آن آمده و بدین سان در مقایسه با سایر منابع اسلامی از جایگاه و برتری برخوردار است. ﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ﴾؛ این قرآن، به راهی که استوارترین راه است، هدایت می کند. (اسراء: ۹)

0%wüaj.Ü0^ · äj ü w%0
 /k/ßß-0:je ~ Ü Ö ^ · äj ü w%0
 .
 ä Ü Ä Ü

معصومین (علیهم السلام) به همین سبب آموزش این کتاب آسمانی را به ویژه به کودکان بسیار مهم برشمردند. روایات بسیاری از معصومین (علیهم السلام) درباره آموزش قرآن به فرزندان نقل شده است که به جهت عمومیت این احادیث می توان از آنها در آموزش قرآن به کودکان نیز استفاده نمود. از جمله این روایات، می توان به روایت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در این زمینه اشاره نمود.

رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) می فرماید: «حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى وَالِدِهِ... يَسْتَحْسِنُ اسْمَهُ، وَ يَعْلَمُهُ كِتَابَ اللَّهِ». (کلینی، ۱۳۸۴: ۱۱/۴۴۷)

معصومان (علیهم السلام) نه تنها به آموزش قرآن به خود کودکان اکتفا نمی کردند، بلکه آنها را به قرائت قرآن وا می داشتند تا کودکان با قرآن انس بگیرند و به آن عادت کنند، چرا که آنها در دوران کودکی مطالب و موضوعات را آسان تر درک می کنند و آموخته هایشان پایدارتر و استوارتر می شود.

با اینکه معصومین (علیهم السلام) به عادت دادن کودکان به قرائت قرآن اهتمام داشتند، اما در این کار سخت گیری نمی کردند. چرا که هدف معصومین (علیهم السلام) تنها قرائت قرآن نیست، بلکه آشنایی کودکان با آموزه ها و معارف قرآن و عمل به آن بر اساس آن آموزه ها بود تا شخصیت کودک شخصیتی قرآنی گردد و اعمال و رفتار و گفتارش با معیارهای قرآنی مطابق شود.

ffii ÷

معصومین (علیهم السلام) کودکان خود را به ذکر خدا و دعا عادت می دادند. نقل شده است که امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «ای ابوهارون ما کودکان مان را به تسبیحات فاطمه (علیها السلام) امر می کنیم چنان که آنان را به نماز امر می کنیم [به این ذکر] پایبند باش که هیچ بنده ای این ذکر را رها نکرد جز آنکه بدبخت شد». (کلینی، ۱۳۸۴: ۱۱۳/۳۴۳)

بنابراین از کلام گهربار امام صادق (علیه السلام) می فهمیم که آشنا کردن کودکان و علاقه مند کردن آنها به ذکر و دعا از اموری است که آموزش آن از نظر ائمه اطهار (علیهم السلام) بسیار مهم بوده و والدین باید راه اولیاء و اوصیاء را در پیش گرفته و کودکان خود را با اذکار و ادعیه های الهی مأنوس نمایند.

نتیجه گیری

دانستیم که دوران کودکی که در واقع همان سنین قبل از تکلیف است بهترین و مناسب‌ترین زمان اثرگذاری در عقل و اندیشه و روح و روان کودک است. بنابراین اگر بذر هویت دینی و ارزشی از همان کودکی کاشته شود، با گذر زمان، کودک شاخ و برگ و میوه می‌دهد و ریشه‌هایش استوار می‌گردد.

اگر کودکان در آغاز دوران کودکی از آموزه‌های دینی بهره‌ای نبرند، در جوانی و بزرگسالی با رکود معنوی و اخلاقی روبه‌رو می‌شوند. لذا پدر و مادر باید با بیان محتواهای تربیت دینی همچون آموزش و محتوای تربیت ارزشی، و دور نگه داشتن کودک از محیط‌های ناسالم و پرهیز از همنشینی با صاحبان رذایل و آشنایی کودکان با آموزه‌های دینی و ارزشی درصدد تقویت و پرورش روحیه عبادی و اخلاقی در کودک شده و آمادگی تکلیف‌پذیری را در آن‌ها موجب شوند، که این امر سبب پایبندی به ارزش‌ها در آن‌ها می‌گردد.

کودک از همان ابتدا بسیاری از امور معنوی و ارزشی را با مشاهده مستقیم از رفتار والدین و اطرافیان‌شان فرا می‌گیرد و ریشه‌های ایمان و عمل در عمق جان‌ش نفوذ کرده و لحظه به لحظه استوارتر و محکم‌تر می‌شود. بدین جهت والدین وظیفه دارند که قبل از اینکه کودکان به سن بلوغ برسند آن‌ها را با روش‌های مختلف تربیتی با مسائل دینی و معنوی و ارزشی و اخلاقی آشنا سازند و زمینه را برای ملکه شدن آن اعمال و ارزش‌ها در بزرگسالی فراهم آورند. این کار آن‌ها زمینه رشد معنوی و ارزشی در سنین بزرگسالی را پایه‌ریزی و تثبیت می‌کند و در نتیجه کودکان با آگاهی، آمادگی و سهولت بیشتری وظایف دینی و ارزشی خود را انجام می‌دهند.

منابع و مآخذ:

- قرآن کریم (ترجمه آیت الله مکارم شیرازی)
 ! ابن شعبه حرانی، حسن بن علی بن الحسین (۱۳۶۹)، تحف العقول من آل الرسول ﷺ، ترجمه: کمره‌ای، قم: انتشارات اسلامیة.

! آمدی، عبدالواحد بن محمد(۱۳۶۶)، غرالحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی

! ساروخانی، باقر(۱۳۸۰)، دایره المعارف علوم اجتماعی، چاپ سوم، تهران: [بی‌نا].

! بهشتی، احمد(۱۳۹۰)، اسلام و تربیت کودکان، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی/ انتشارات بین الملل.

! حاجی بابائیان امیری، محسن(۱۳۹۱)، روش‌های تربیت اخلاقی کاربردی در اسلام، تهران: انتشارات سروش.

! حاجی ده آبادی، محمد علی(۱۳۹۱)، حقوق تربیتی کودک در اسلام، قم: انتشارات حوزه و دانشگاه.

! حر عاملی، محمد بن حسن(۱۳۶۷)، وسائل الشیعه، چاپ ششم، تهران: انتشارات اسلامیه.

! حسینی‌زاده، علی(۱۳۸۴)، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت (تربیت فرزندان)، زیر نظر علیرضا اعرافی، چاپ یازدهم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

! حسینی‌زاده، علی(۱۳۸۵)، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت (نگرشی بر آموزش با تأکید بر آموزش دینی)، زیر نظر علیرضا اعرافی، چاپ سوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

! داوودی، محمد(۱۳۸۰)، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت (تربیت دینی)، زیر نظر علیرضا اعرافی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

! داوودی، محمد(۱۳۹۰)، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت (تربیت اخلاقی)، زیر نظر علیرضا اعرافی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

! دهخدا، علی اکبر(۱۳۳۴)، لغت‌نامه دهخدا، تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.

! رهنمایی، سید احمد(۱۳۸۸)، در آمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت، قم: مؤسسه پژوهشی امام خمینی .

! زهره کاشانی، علی اکبر(۱۳۸۸)، اصول تربیت دینی از منظر آیات و روایات، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی .

! سیف، علی اکبر(۱۳۶۸)، روانشناسی پرورشی، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه.

! طبرسی، حسن بن فضل(۱۳۷۰)، مکارم الاخلاق، قم: انتشارات شریف رضی.

- ! طبسی، محمد جواد (۱۳۸۷)، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام، چاپ شانزدهم، ویرایش دوم، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی بوستان کتاب.
- ! فتحعلی‌خانی، محمد (۱۳۷۹)، «رابط دین و تربیت اخلاقی»، فصلنامه پژوهش‌های تربیت اسلامی، شماره دوم.
- ! کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۴)، اصول الکافی، ترجمه و شرح جواد مصطفوی، انتشارات اهل البیت علیهم السلام.
- ! متقی هندی، علی بن حسام الدین (۱۴۰۹ق)، کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، بیروت: موسسه الرساله.
- ! مجلسی محمد باقر (۱۴۰۴ق)، بحار الانوار، بیروت: مؤسسه آل البیت علیهم السلام.
- ! مرادی، مریلا (۱۳۸۷)، درونی شدن ارزش‌ها، تهران: محدث.
- ! مرتضوی، محمد (۱۳۸۷)، اصول و روش‌ها در نظام تربیتی اسلام، تهران: انتشارات گل‌نشر.
- ! مطهری، مرتضی (۱۳۶۷)، حماسه حسینی، چاپ هفتم، تهران: انتشارات صدرا.
- ! مقدسی‌پور، علی (۱۳۸۲)، اصول و روش‌های آموزش مفاهیم دینی به کودکان، فصلنامه معرفت، شماره ۷۵.
- ! نوری، میرزا حسین بن محمد تقی (۱۴۰۹ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت: موسسه آل البیت لاحیاء التراث.
- ! یآوری، محمد جواد (۱۳۸۸)، تعلیم و تربیت در سیره ائمه اطهار علیهم السلام، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رضی الله عنه..